

**ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОЧИНУ, УКЛАДЕНОГО
З ПОРУШЕННЯМ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА**
**LEGAL DESCRIPTION OF TRANSACTION CONCLUDED WITH VIOLATION
OF THE PREFERENTIAL RIGHT**

Косенчук В.Ю.,

*старший викладач кафедри цивільного права та процесу
економіко-правового факультету
Донецького національного університету*

В статті досліджується питання дійсності (недійсності) правочину, укладеного з порушенням переважного права, а також можливість застосування способів захисту такого права: визнання правочину недійсним та переведення прав та обов'язків за договором.

Ключові слова: переважне право, недійсність правочину, оспорюваність правочину, переведення прав та обов'язків.

В статье исследуется вопрос о действительности (недействительности) сделки, заключенной с нарушением преимущественного права, а также возможность применения способов защиты такого права: признание сделки недействительной и перевод прав и обязанностей по договору.

Ключевые слова: преимущественное право, недействительность сделки, оспоримость сделки, перевод прав и обязанностей.

This article examines the validity (invalidity) of transaction concluded with violation of preferential rights and the option of the use methods of protection these rights: the recognition of the transaction void and transfer rights and obligations under the contract.

Key words: preferential rights, the invalidity of the transaction, voidable transaction, transfer of rights and obligations.

Переважні права, порядок реалізації та захисту яких передбачений нормами діючого законодавства, залишаються однією з категорій суб'єктивних цивільних прав, щодо яких не сформовано одностайної правової позиції серед науковців та юристів-практиків.

При вирішенні спорів, що виникають у процесі захисту переважних прав, суди надають різну оцінку правочинам, укладеним з порушенням переважних прав, та обраним способам захисту останніх в аналогічних ситуаціях, в результаті – рішення судів містять протилежні по суті висновки, що призводить до неодностайного вирішення таких справ, скасування рішень судів першої та другої інстанцій, різноманітної практики застосування норм про переважні права судом касаційної інстанції [1], [2].

Крім загальних способів захисту прав та інтересів, перелічених у ст. 16 Цивільного кодексу України, у ст. 362 цього кодексу встановлено, що у випадку порушення переважного права купівлі частки у спільній частковій власності носій переважного права може звернутись із позовом про переведення прав та обов'язків за договором, вчиненим із порушенням переважного права [3].

Втім, норми чинного законодавства не містять положення, які б вирішували питання:

- чи вважається правочин, укладений з порушенням переважного права, недійсним та за наявності яких підстав, або навпаки – такий правочин є дійсним;
- чи є законним застосування такого способу захисту як визнання правочину недійсним, у тому числі одночасно зі спеціальним способом захисту – переведенням прав та обов'язків за договором, вчиненим із порушенням переважного права;
- застосування якого з наведених способів захисту переважних прав відповідатиме інтересам носія переважного права.

У цивілістичній науці правова характеристика переважних прав досліджувалась у працях В.А. Белова [4], В.І. Крата [5], Л.В. Кузнецової [6], С.Є. Нікольського [7], М.В. Субботіна [8], К.І. Скловського [9].

Водночас питання щодо недійсності (дійсності) правочину, укладеного з порушенням переважного права, залишається дискусійним у науковій літературі, що негативно впливає на рівень розвитку теорії і практики правового регулювання відповідних відносин. Не досягнуто єдиного висновку стосовно можливості одночасного застосування вказаних в якості способів захисту визнання правочину недійсним та переведення прав та обов'язків.

З огляду на зазначене метою статті є уточнення цивільно-правової характеристики правочину, укладеного з порушенням переважного права, в контексті його дійсності або недійсності, доопрацювання порядку вибору та застосування належного способу захисту переважних прав.

Якщо правочин відповідає всім вимогам закону та всім тим умовам, які самі учасники правочину передбачають для його дійсності, то він визнається дійсним і здійснює ті зміни в юридичних відносинах, на які спрямований, а також встановлює відповідні до них обов'язки. Незважаючи на те, що при вчиненні правочину його учасники дотримуються всіх вимог законодавства та умов дійсності правочину, кожний окремих правочин не в повному обсязі може відповідати вимогам законодавства та умовам цивільного обігу, оскільки за своєю суттю він є неповторним, особливим, ексклюзивним юридичним втвором. Так виникає проблема встановлення дійсності або недійсності правочину [10, с. 77].

З приводу визначення недійсності або дійсності правочину, укладеного з порушенням переважного права, можна виділити такі правові позиції.

На дійсності правочину та обранні в якості способу захисту переведення прав та обов'язків наполягають В.І. Крат [11, с. 6], В.А. Белов [4, с. 51], С.Є. Нікольський [7, с. 50], М.В. Субботін [8, с. 70], К.І. Скловський [9, с. 89], Л.В. Кузнецова [6, с. 309].

Так, на думку В.І. Крата, умовою задоволення позову про переведення прав та обов'язків виступає дійсність укладеного договору купівлі-продажу та факт наявності договірних відносин. При визнанні правочину, що порушує переважне право купівлі частки, недійсним відбувається двостороння реституція, і жодним чином не відновлюються інтереси особи, право якої порушене. Закономірною є неприйнятність останнього способу для захисту переважних прав, що має враховуватися і судовими інстанціями [11, с. 6].

С.Є. Нікольський вважає, що переважне право має зобов'язальну природу і означає, як правило, привілей щодо третіх осіб, тому вчинення однією стороною правочину в порушення переважного права іншої сторони не дозволяє визнати таку угоду недійсною [7, с. 50].

Подібної позиції дотримується і М.В. Суботін. За його оцінкою, угода, укладена з порушенням переважного права, є дійсною, що впливає зі змісту спеціального способу захисту – переведення прав та обов'язків [8, с. 162].

К.І. Скловський, М. Смірнова у спільній статті вказують, що особливість конструкції переважного права якраз полягає в тому, що договір купівлі-продажу, укладений з його порушенням, є дійсним, але на підставі судового рішення може відбутися зміна осіб у зобов'язанні [9, с. 89].

Л.В. Кузнєцова зазначає, що неможливість пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним для випадків порушення переважного права (перш за все переважного права купівлі) стала вже спільним методом. На вказаних позиціях міцно стоїть і судова практика (тут мається на увазі судова практика в Російській Федерації – прим. В.К.), і теорія цивільного права. [6, с. 309-313].

Поряд із вищенаведеними поглядами, які об'єднують одностайне ставлення до дійсності правочину, укладеного з порушенням переважного права, в науковій літературі сформувався і протилежний погляд на вирішення цієї проблеми. Відповідно до нього правочин, укладений з порушенням переважного права, пропонується вважати недійсним, а його захист здійснювати шляхом визнання такого правочину недійсним. Такого підходу дотримуються М.Л. Белкін, Ю.Л. Белкіна [12]. Допускають можливість застосування такого способу захисту Р.Ю. Півовар [13, с. 8, с. 14], М. Оприско [14, с. 41].

Так, на думку Р.Ю. Півовара, адекватним способом захисту переважного права поряд із переведенням на уповноважену особу прав, що виникли з іншого цивільного правовідношення в примусовому порядку, є також визнання правочину, вчиненого в порушення переважного права, недійсним [13, с. 8, с. 14].

М.Л. Белкін та Ю.Л. Белкіна дійшли висновку, що єдиним легітимним способом поновлення прав акціонерів, чиє переважне право на придбання акцій ЗАТ порушено, є визнання недійсним укладеного таким чином договору купівлі-продажу акцій, оскільки, по-перше, переведення прав та обов'язків покупця на іншу особу, навіть на іншого акціонера, не усуває порушення закону по суті, адже незалежно від найменування особи, яка вказана покупцем у договорі, укладеному без урахування переважного права акціонерів, суть порушення полягає в тому, що в момент укладання цього договору порушена норма закону. По-друге, скористатися переважним правом мають право всі акціонери, а відтак, якою б особою не замінювався в договорі первісний покупець, питання врахування інтересів всіх акціонерів залишається невирішеним [12].

М. Оприско наполягає на тому, що способом захисту переважного права на придбання акцій слід встановити визнання недійсним договору, яким таке право було порушено [14, с. 41]. Проблема вирішення питання природи правочину, укладеного з переважним правом, та обрання належного способу захисту на практиці вирішується неоднозначно.

Так, згідно з позицією Верховного Суду України, викладеною у п. 31 Постанови Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів», продаж учасником товариства з обмеженою відповідальністю частки (її частини), акціонером ЗАТ акцій з порушенням переважного права купівлі інших учасників не зумовлює недійсність такого правочину [15].

Аналогічно відповідно до п. 26 Постанови Пленуму Верховного суду України від 06.11.2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» недодержання вимог ст. 362 ЦК України в разі продажу учасником спільної часткової власності своєї частки іншій особі не визнається підставою для визнання правочину недійсним [16].

Обґрунтованість вказаної позиції підтверджується в Ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-7538св12

від 24.05.2012 [17], Постанові Верховного Суду України від 10 жовтня 2012 по справі № 6-106св12 [18], Ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-3519св12 від 21.05.2012 р. [19].

Водночас згідно з Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-14264св12 від 15.08.2012 р. місцевим судом було задоволено вимоги про переведення прав та обов'язків, при цьому договір купівлі-продажу, укладений з порушенням переважного права, був визнаний недійсним у частині покупки [20].

Наприклад, Рішенням Зінківського районного суду Полтавської області від 07 жовтня 2009 року, залишеним у силі Ухвалою апеляційного суду Полтавської області від 27 січня 2010 року, було визнано недійсними договори купівлі-продажу в частині покупки майнових паїв, укладені між відповідачами; переведено на ТОВ «Укргросток» права та обов'язки покупця за спірними договорами купівлі-продажу майнових паїв, укладених між відповідачами. При цьому зазначалось, що «дані договори купівлі-продажу були укладені з порушенням вимог ст. 362 Цивільного кодексу України, оскільки позивач як співвласник спільної часткової власності має переважне право перед іншими особами, а в даному випадку – перед ТОВ «Каміа», на купівлю частки в спільній частковій власності - майні пайового фонду колективного сільськогосподарського підприємства «Україна»» [2].

Також маємо звернути увагу на Ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-5467св12 від 14.03.2012 р., в якій сказано, що «вимоги про визнання угод недійсними можуть бути заявлені разом з вимогами про переведення прав та обов'язків покупця» [21].

З цього приводу О.Й. Кочмар зазначає, що якщо суд визнає договір недійсним у частині визначення особи покупця, то в зазначеній частині договір не може застосовуватися, отже, в такій ситуації договір взагалі не може вважатись укладеним, оскільки в ньому немає однієї із сторін (покупця) [22].

На думку І.І. Кубаря, договір, укладений в обхід переважного права, не може бути визнаний недійсним, якщо інше не передбачено законом [23, с. 9].

Аналіз чинного законодавства свідчить, що ні в Цивільному кодексі України, ні в спеціальних нормативно-правових актах прямо не встановлено, що правочин, вчинений із порушенням переважного права, є недійсним. Позовні вимоги про визнання договору, укладеного з порушенням переважного права, недійсним у наведених вище справах вмотивовані тим, що його укладання відбулося всупереч норм діючого законодавства, якими врегульовано порядок реалізації переважних прав.

Втім, якщо звернутись до визначення правової природи переважних прав у цілому, а саме до питання, чи не обмежує наявність переважного права повноваження продавця визначеного блага (акцій, частки в спільній частковій власності), переважним правом на отримання якого наділений відповідний суб'єкт, дійсність правочину, укладеного з порушенням переважного права, як раз урівноважує правове становище вказаних суб'єктів: продавець не зазнає негативних наслідків навіть у випадку укладання правочину з порушенням переважного права.

Доводи позивачів про невідповідність укладених угод нормам діючого законодавства, зокрема ст. 362 ЦК України, є необґрунтованими, оскільки ст. 362 ЦК України за своїм змістом не тільки не вказує на недійсність правочину, укладеного з порушенням переважного права, а й містить посилання на спеціальний спосіб захисту – переведення прав та обов'язків, застосування якого підтверджує дійсність укладеного правочину.

Крім того, якщо припустити можливість визнання правочину, укладеного з порушенням переважного права, недійсним, вбачається, що в наслідок задоволення таких вимог реалізація переважного права взагалі унеможливиться, оскільки сторони будуть повернені в первісний стан, в якому не матиме місце волевиявлення продавця щодо продажу майна, отже, носій переважного права буде позбавлений можливості таке право реалізувати.

Викладене вище дозволяє стверджувати, що визнання недійсним договору, укладеного з порушенням переважного права (повністю або частково), суперечить діючому законодавству, правовій природі переважних прав, не відповідатиме інтересам носія переважного права та унеможливить застосування ефективного способу захисту – переведення прав та обов'язків за договором.

Одночасне задоволення судами вимог про переведення прав та обов'язків за договором, укладеним з порушенням переважного права, та визнання такого правочину частково недійсним, на нашу думку, є помилковим та необґрунтованим: застосування одного з цих способів захисту прав виключає застосування іншого.

За таких обставин доцільно внести зміни до діючого законодавства, а саме доповнити норми, якими врегульований порядок реалізації та захисту переважних прав, положенням про дійсність правочину, укладеного з порушенням переважного права.

Вирішення наведених суперечностей можливо також шляхом опублікування відповідних роз'яснень Верховним судом України, Вищим господарським судом України, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ від 08 лютого 2012 р. по справі 6-53св12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21611338>.
2. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ по справі від 20 липня 2012 р. по справі № 6-55св1 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25588231>.
3. Цивільний кодекс України: Закон України, Кодекс від 16 січня 2003 р. № 435-IV із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Белов В.А. Основные учения о преимущественных правах [текст] / В.А. Белов // Вестник Моск. Ун-та. Серия 11. Право. – 2001. – № 6 – С. 37-54.
5. Крат В.І. Переважні права: цивільно-правовий аспект: Дис. ... канд. юрид. наук [текст] / В.І. Крат. – Харків. – 2008. – 218 с.
6. Кузнецова Л.В. Преимущественные права в гражданском праве России: Монография [текст] / Л.В. Кузнецова. – М.: «Ось-89», 2007. – 336 с.
7. Никольский С.Е. Преимущественные права в наследственном праве России: дис. ... канд. юрид. наук [текст] / С.Е. Никольский. – Москва: РГБ, 2007. – 184 с.
8. Субботин М.В. Преимущественные права в российском гражданском законодательстве: дис. ... канд. юр. наук [текст] / М.В. Субботин. – Москва: РГБ, 2007. – 200 с.
9. Скловский К., Смирнова М. Институт преимущественной покупки в российском и зарубежном праве [текст] / К. Скловский, М. Смирнова // Хозяйство и право. – 2003. – № 10. – С. 88 – 98; № 11. – С. 103-108.
10. Хатнюк Н.С. Правова природа оспорюваних правочинів [текст] / Н.С. Хатнюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 77-80.
11. Крат В.І. Переважне право співвласника. Способи захисту [текст] / В.І. Крат // Вісник центру комерційного права. – 2011. – № 35. – С. 5-6.
12. Белкін М.Л., Белкіна Ю.Л. Актуальні питання обігу акцій закритих акціонерних товариств [Електронний ресурс] / М.Л. Белкін, Ю.Л. Белкіна // Актуальні проблеми цивільного та господарського права. – 2008. – № 2 // Науково-практичний журнал Актуальні проблеми цивільного та господарського права [сайт]. – Режим доступу: <http://www.journal.yurpayintel.com.ua/2008/2/article03/>. – Заголовок з екрану.
13. Пивовар Р.Е. Понятие, виды, осуществление и защита преимущественных прав в гражданском праве. Автореф. Дисс.... канд. юр. наук [текст] / Р.Е. Пивовар. – М., 2007. – 34 с.
14. Оприско М. Здійснення переважного права на придбання акцій приватного акціонерного товариства [текст] / М. Оприско // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 9. – С. 38 – 41.
15. Постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [текст] / Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 11.
16. Постанова Пленуму Верховного суду України від 06 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
17. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 травня 2012 р. по справі № 6-7538св12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24943510>.
18. Постанова Верховного суду України від 10 жовтня 2012 р. по справі № 6-102цс12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/ab55d06e52b210c5c2257aa30033dbe3/\\$FILE/6-102%D1%86%D1%8112.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/ab55d06e52b210c5c2257aa30033dbe3/$FILE/6-102%D1%86%D1%8112.doc)
19. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 травня 2012 р. по справі № 6-3519св12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24943356>.
20. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 серпня 2012 р по справі № 6-14264св12 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26092806>.
21. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України із розгляду цивільних і кримінальних справ по справі № 6-5467св12 від 14.03.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Єдиного державного реєстру судових рішень. – Режим доступу: / <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22464206>.
22. Кочмар О.І. Судова практика захисту права на придбання акцій / Юридичний журнал. – 2009. – № 3 [Електронний ресурс] / О.І. Кочмар // Юридичний журнал [сайт]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3164>.
23. Кубарь И.И. Договорные преимущественные права в гражданском праве России [текст] / И.И. Кубарь // Журнал российского права. – 2007. – № 10. – С. 42-51.